

MİKAYIL MÜŞFİQİN SONETLƏRİ

Gülsən ƏLİYEVƏ - KƏNGƏRLİ,
professor

Azərbaycan ədəbiyyatının əbədi gənc klassiki M.Müşfiq çoxəsrlik şeirimizin, xüsusən orta əsrlər poeziyasının Xaqani, Nizami, Nəsimi, Füzuli, Vaqif, Ələsgər şeiri ənənələri zəminində yetişmiş novator şairi idi. O cəmi 29 illik ömründə böyük istedadı sayəsində təkcə doğma Şərq, yalnız Azərbaycan şeir mədəniyyətinə deyil, həmçinin Avropa şeir mədəniyyətinə ustalıqla yiyələnə bilmişdi. O, həm heca, həm əruz vəznlərində, həm də sərbəst vəznə ölməz əsərlər yaratmış, dövrün tələbinə uyğun olaraq Avropa poeziyasının sonet vətersetkimi formalarından istifadə etmişdir. XIX əsrin sonları - Tənziat dövrü Türkiyə şairləri - T.Fikrət, N.Kamal, XX əsrdə romantiklər Hüseyn Cavid, Məhəmməd Hadi və başqaları ilk sonetlər yazmışlar. Fəqət, bizim ədəbiyyatda bunlar tək-tək nümunələr idi. XX əsr Azərbaycan şeirində - 20-30-cu illərdə məhz M.Müşfiq bu sahədə məharət göstərmişdir. Bir silsilə - 10-dan artıq sonet yazmışdır. M.Müşfiqin bəlli olan sonetləri bunlardır: "Üsyana başla", "Sevgilər"(1927), "Gülüslər" (1928), "Əllər" (1929), "Qadın", "Əmək" (1935), "Torpaq", "Mənim eşqim", "Ulduzlar", "Bir də baxsan mənə", "Gözəllik"(1936), "Bir günəş, bir baxış"(1936), "Çağlayan" (1937).

Sonet janrı dünya ədəbiyyatında çoxdan mövcuddur. Azərbaycanda sonet XX əsrin önlərində təşəkkül tapıb. Şübhəsiz ki, bizim şeirdə bu janrın yaranmasında yerli poetik janrların xüsusilə qəzəl və qəsidənin, habelə qoşma və təcnisin rolu olub. Respublikamıza Avropa tipli şairlərin ən ardıcıl tədqiqatçısı, dünyasını erkən dəyişmiş əməkdar elm xadimi, professor Hüseyn Həşimlinin böyük rolu var. Onun "Azərbaycan poeziyasında sonet və terset" (B., Elm.2003) və "Avropa lirik janrları və Azərbaycan ədəbiyyatı" (B., "Elm və təhsil" 2009, 444 s.) adlı fundamental monoqrafiyalarında təkcə sonet və terset yox, Avropa mənşəli mənşur şeir, ballada, marş, himn və s.kimi janrlar əsaslı şəkildə tədqiq və təhlil olunub. Lakin sonet haqqında ilk dəfə gərkəmlilik nəzəriyyəçi, professor Seyfulla Əsədullayev məlumat vermişdir. ("Azərbaycan poeziyasında sonet janrı, tarixi və nəzəriyyəsi") Bakı, Mütərcim, 2002, 68 s.)

Sonet ilk dəfə XIII əsrdə İtaliyada yaranmışdır. Sonetləri ilə məşhur rus şairi V.Solouxin mənəblərə istinadən yazır ki, sonet ərəb şeirinin təsiri ilə yaranıb. (bax.Solouxin V.A. Söhrəniyə söhbəti v 4 tomax tomax. T.I. M., 1983, s.155).

Biz bu bərədə sistemli tədqiqat aparmış H.Həşimlinin fikrini daha mütəbər sayırıq: "Sonet Avropa xalqlarının poeziyasında yeddi yüz əlli ildən artıq tarixi olan janrlardan biridir. Janrın adı Pro-

vans mənşəli "sonet", italyanca "sonetto" sözləri ilə bağlı olub "nəgmə" mənalarını bildirir. Bu terminin "şaqraq nəgmə" anlamı da var. (Həşimli H. Azərbaycan ədəbiyyatında sonet və terset. 2003, s.11). Ədəbiyyat ensiklopediyalarında və poetika kitablarında iki və ya üç bəndi 4 misra (abab) olan, qalan bəndləri üç sərbəst misradan ibarət şeirə sonet deyilir. 4 misralıq bəndlər sonet, 3 misralıq bəndlər isə terset adlanır.

Maraqlıdır bəs nəyə görə M.Müşfiq novator poetik axtarışlarında sonet və tersetə müraciət edib?!

20-30-cu illər zamanın sürətlə inkişafı, coşqun yenilik axtarışları dövrü idi. Köhnə sürətlə dağılır, yeni eyni sürətlə qurulurdu. Həyatda olduğu kimi, şeirdə də yeniləşmə coşqunluğu var idi. Ədəbiyyatda köhnəni bütönlükdə inkar - nihilizm hakim idi. Məscidlər və kilsələr dağıdılır, ərəb əlifbası ilə yazılan kitablar yandırılır, heca və əruz, muğamat köhnəlik sayılır, milli musiqi alətimiz olan tarın əleyhinə şeirlər yazılırdı. Rusiyadan gəlmiş "Doloy Şiller!" (yəni, rədd olsun romantizm!) şüarı ədəbi mühitdə hakim idi. Belə bir dövrdə M.Müşfiq həm nihilizmə qarşı çıxıb tarı müdafiə edən "Oxu tar" şeirini yazır, həm də poeziyada yeni janrlar axtarışında Avropaya üz tutur, poeziyamıza sağlam yenilik gətirməyə çalışır. Bütün bunlara görə o onlarca sonet yazaraq novator sənətkar kimi şöhrətlənmişdi. Sonet A.Dante, V.Şekspir kimi dahi sənətkarların janrı idi.

M.Müşfiq ədəbi-tarixi prosesin təkamül məntiqini tutmağı bacaran mütəfəkkir şair idi. Sonetdə elə bir əlamət var idi ki, bu Müşfiqin zəmanəsinə, ümumən zamanın ritminə uyğun idi. Bunu S.Əsədullayev də doğru müşahidə etmişdi: "Sonetə dramatik xüsusiyyət xasdır. Dramatik janrda süjet xəttinin inkişafını təşkil edən əsas komponentlər - ekspozisiya, zavyazka, fikir - hərəkatın inkişafı, kulminasiya, konflikt, razvyazka - sonetdə də mövcuddur". (Əsədullayev S.Q. Azərbaycan poeziyasında sonet janrı, tarixi və nəzəriyyəsi". 2002, s.35).

Sonet iki katren, dörd tersetdən ibarət şeir formasıdır. Sonetin 4 misralıq bəndinə katren, üç misralıq bəndinə terset deyilir. Məhz şaqraq "nəgmə" olduğuna görə də M.Müşfiq və sonrakı dövrün şairləri - Adil Babayev, Şəkər Aslan, Vaqif Hüseynov və Səbin Mustafa xüsusi "Sonetlər çələngi" yaratmışlar.

Mikayil Müşfiqin sonetləri öz üslub gözəlliyi, fəlsəfi mənə tutumu ilə seçilir. Şairin 1929-cu ildə yazdığı "Əllər" sonetine nəzər salaq: Könlüm ova çıxarkən gənclik iqlimlərində, Əllərimdə sıxıldı bir qaç nazlı göyərçin. Öylə bir şəfqət hissi oyatdılar ki, məndə O quşların halına sıxladım için-için.

Bu sonet iki katrendən və iki tersetdən ibarətdir: Bir gün göyərçinlərim qanadlandıb uçurlar, Əvət, o quşlar bütün oxşadığım əllərdi Ki, hamsı qəlbim kimi köksümdə titrəşərdi.

Yalnız onların biri hənüz xatırımda var, Öylə ki, əllərimlə sinəmdə oxşanarkən Saplamışdı ruhuma dırmaq ilə bir tikən.

Bu romantik bir eşq rəvayətidir; obrazlı, simvolik, metaforik. Şair öz ülvü duyğularını belə metaforik tərzdə söyləyir. Şairin "Gülüslər" (1930) soneti də eyni ölçüdədir; əvvəlcə iki bənd katren (a b a b) sonra iki bənd terset (a a b) (e v e).

Dövrün aktual mövzuları "Əmək" və "Qadın" idi. Bəlli olduğu kimi bunlar həm də M.Müşfiqin sonetlərinin adlarıdır. "Əmək" sonetindən:

Dönüb keçmişlərə bir fikrə gətdim,
Öyrəndim insanın kim olduğunu.
Birdən gözlərimə göründü cəddim,
Baxıb seyr eylədim köhnə meymunu.

Əlində daş, dəmir... mətin dağları
Sürünə-sürünə hirsələnib deşir,
Təbiət dəyişir, özü dəyişir.

Bu M.Müşfiqin zamanında dəbdə olan bir fəlsəfinin - F.Engelsin "Əmək insanı yaradır, onun nitqini və təkəkkürünü inkişaf etdirdi" nəzəriyyəsinin poetik yozumudur.

İndi də "Qadın" sonetine nəzər salaq:
Yoldaş, səfalətın uçurmlarından
Səni ilk qurtaran böyük xilaskar,
Yoldaş, səadətin uçurmlarından
Ən dadlı sözlərlə bizi haraylar.

Söylə, şirinlikdə, hansı fidanda,
Hansı güllüstanda, hansı cahanda,
Ey yoldaş, ey qadın, sənin varın var?

Harda, ey xalqımın böyük yarısı,
Anası, bacısı, qızı, qarısı,
Bizdə olan kimi ixtiyarın var?!

Bu sonet də dövrün siyasətinə, qadın azadlığı-emansipasiya probleminə şairin poetik münasibətidir.

"Torpaq" soneti də M.Müşfiqin digər sonetləri kimi iki katren və iki tersetdən ibarətdir. Bu şair ümumiyyətlə, dərinliyin sadə şeirini yaradır. "Torpaq" sonetində insanlığın son məskəni olan anamızı torpaq tərənnümü olunur:

Hər şeyin anası, qaynağı sənən!
Sənin varlığına ölümlə-itim yox.
Sən bütün-bütönlükdə ruhsan, bədənənsən,
Gözəl torpaq, sənə çox borcluyam, çox!

Sənə qüvvət verən, sənə ruh verən,
Çorəq çöllərini çiçəkləndirən.
Mənim şən əməyim, alin tərimdir!

Torpaq və İnsan! - bu sonet onların münasibət-lərini aydınlaşdırır.

M.Müşfiq gözəllik şairi, məhəbbət şairi idi. Çünki, o gənc idi, ona qocalmaq nəsis olmadı. Yaddaşlarda əbədi gənc olaraq qaldı...

"Gözəllik", "Bir də baxsan mənə" sonetləri belə bir obrazla yazılıb:

Gözəllik əzəldən bütün ellərin
Həvaslə coşduğu bir şanlı qayə;
Gözəllik ruhudur qızılğüllərin
Bülbüllər üstünə saldığı sayə.

Ey bizim dünyanın ən birincisi,
Mehriban gözəli, nadir incisi
Mən sevmişəm səni hər kəsdən əvvəl!

Fəqət, yabançıdır coşqun ruhuma
Elimə, ölkəmə təbi-suxuma
Mənəşiz gözəllik, mənəşiz gözəl!..

Göründüyü kimi, şeirin estetik məzmunu sonuncu tersetin son misrasında aydınlaşır. Gözəllik mənalı olmalıdır!

(Davamı 3-cü sahifədə)

MİKA YIL MÜŞFİQİN SONETLƏRİ

(Əvvəli 2-ci səhifədə)

M.Müşfiqin "Mənim eşqim", "Bir günəş, bir baxış" sonetləri də orijinal təxəyyülün bəhrələridir. Birinci sonetdə eşqinin ağırlığından şirin bir "şikayət" var.

Nə ağırdır mənim eşqim, nə ağır,
Bu ağır siqləti çəkməz divlər.
Ey könül! Burda təhəmmül göstər,
Nə haray çək, nə acıqlan, nə bağır.

"Bir günəş, bir baxış" soneti əsrarəngiz, təbii ki, orijinal bir təbiət təsviridir:

Hər tərəfdə sovuq, hər tərəfdə qar,
Yığılmış çillənin canboğazına.
Axşamkı fırtına, axşamkı rüzgar
Düşmüş nağıl kimi xalqın ağzına.

Toxunub qarlara günəşin əli,
Çağlarkən bir sabah sular nəşəli,
Qopdu hər tərəfdən yaza alqışlar.

Sən də atsan mənə isti bir baxış,
Əriyib qəlbimdə bu hicran, bu qış
Sənə dәмət-dәмət güllər bağışlar.

Bu sonetdə katrendəki sərt qış, tersenlə metafora olunaraq təbiət faktoru, insan amili üzərinə köçürülür, sevgi ilə dolu baxışlarda günəş qüdrəti tərənnüm olunur.

Şübhəsiz ki, M.Müşfiqin ən yaxşı soneti 1937-ci ildə başı üzərində qara buludlar sıxlaşanda yazdığı "Çağlayan" şeiridir. Burada M.Müşfiq güclü metafora işlədərək öz obrazını yaradır. Yekun olaraq bu soneti bütöv veririk:

Sən uca bir dağın göy gözlərindən
Sevincdən tökülən gur yaşlar kimi-
Axdıqca, ürəyim qopur yerindən,
Uçunur bədənim bir rüzgar kimi.

Ey böyük çağlayan, ey təmiz ürək,
Yoxmu aramızda bir könül bağı?
Səsinə səs verən bəstəkar gərək,
Ey qüvvət qaynağı, işıq qaynağı!

Sən də şələləsən, təbim yerində,
Ürəklər, beyinlər, ruhlar çağıldar
Sənin də ölməyən nəğmələrində.
Fikirilər torpağı, hisslər torpağı
Sənin seylabınla çiçəklər açar,
Ey həvəs qaynağı, nəğmə qaynağı!

Zamanın - 37- nin vahiməsi, bu titiz misralarda aydın duyulur. M.Müşfiq bu zamana, onun insanı, həqiqi sənəti alçaldan, "Mazutlu şalban, "Mən sənə qurban" yazdıran ideologiyasına boyun əymədi, məşhur "Duyğu yarpaqları"nı yazdı. Oradakı bu iki bənd kifayət idi ki, şair qətlə yetirilsin:

Mən gəncəm, bilirəm istiqbalım var,
Hələ bədr olmamış bir hilalım var.
Yelkənim açılır, qara yel, əsmə!
Mənim bu deryada bir sandalım var.

Cahan fikrimizlə süslənəcəkdir,
Hər zaman nəğməmiz səslənəcəkdir.
Bu dünya mehriban qucağımızda,
Şən bir çocuq kimi bəslənəcəkdir.

M.Müşfiq yalnız öz zamanının yox, həm də gələcəyin şairi idi. Müşfiqin "bədr olmamış hilalı" bu gün üçrəngli bayrağımızın üstündə bütün dünyaya işıq saçır, onun istiqbalından soruş verir. Həqiqətən də "cahan fikrimizlə süslənir", məzarı belə tapılmayan böyük şairin müqəddəs arzuları çin olur.